

Gens fidelissima? A ruszin-kérdés Trianontól maig

Sehová nem vezető út, ha bármilyen szempontból példaként tekintünk egy korszakra. „[...] a történelem, amint azt egyre világosabban felismerjük, összekapcsolt módon létezik: van »történelem mint tudomány« és van »történelem mint emlékezet« [...]»¹ A múlt igazolható történései, az egyéni és a kollektív emlékezet által őrzött múlt, valamint a politika által konstruált múlt és emlékezet történelemfelfogásunkat különböző módon alakító tényezők, egymással hol termékeny kölcsönhatásban, hol súlyos ellentétben. A kárpáti ruszinokkal kapcsolatban a passzivitástól a politikai extrémitásig sokféle állásponttal találkozunk. A legerősebb irányvonal nem gondolkozik önálló államiságban, maximális célja az önálló nemzetként való elismertetés és a nyelvi kodifikáció.² Alább ennek történelmi lehetőségeit tekintjük át.

A szlávok őshazája a jelenkori történészek többsége szerint a mai Lengyelország középső és keleti fele, valamint Ukrajna északnyugati része.

¹ Aleida Assmann idézi: S. Varga Pál: Kollektív emlékezet és történelmi tudományok. *Studia Litteraria*, 2012/1–2. 32. o.

² Склокін В.: Павло-Роберт Магочій: На Закарпатті ми робимо те, що рух громадянців робив в Україні в ХІХ столітті. 07 червня 2012. <http://historians.in.ua/> (2017. 12. 01)

A 9. században a keleti szláv törzseket a varégok (a nyugati szakirodalomban vikingek vagy normannok) egyesítették, megalapítva a később bizánci egyházi hatás alá került Kijevi Rusz nevű államot.³ Mind az ukránok, mind a belaruszok, mind az oroszok igényt tartanak a Kijevi Rusz örökségére, valahogy úgy, ahogy Németország és Franciaország azonos alapon tartja „saját” államának Nagy Károly birodalmát.⁴

A közös történelmi örökség része a nyelvkérdés is. A nyugati modernizáció ideológiai hatásait átvevő Oroszországban és Lengyelországban is, a homogenizáció és az asszimiláció hatásainak kivédésére a 18–19. század fordulóján a magát ukránnak tartó értelmiség döntő elhatározásra jut az ukrán irodalmi nyelv vonatkozásában. A régi ukrán elit számára az irodalmi nyelv az egyházi ószlávval volt azonos, amely alapon az orosz nyelv is fejlődött. Az új értelmiség viszont az oroszról való különbözőség megerősítésére az ukrán nyelv megújítását a népnyelvre, a „falusiak” által beszélt nyelvre alapozta. Hrihorij Szkovoroda, Iván Kotljarevskij és köreik ezáltal olyan nyelvvaltozatot alapoztak meg, amelynek elsajátítói, azaz a mai ukrán nyelv hordozói sokkal nehezebben értik meg a régi ukrán nyelvemlékeket, mint amennyit például a mai angolt beszélőknek W. Shakespeare szövegeivel kell küzdeniük. Ezt a nyelvi alapon meginduló nemzeti ébredést helyezik politikai alapokra a 19. század második felének gondolkodói.⁵ Az orosz gondolkodók között is voltak olyanok – mint például Alekszandr Gercen, Nyikolaj Csernyisevskij –, akik szembehelyezkedve a nagyorosz nemzeti ideológiával, az erőteljes oroszosítással, támogatták a nemzeti önrendelkezés elvét, többek között a „kisoroszokra” (azaz az ukránokra) vonatkoztatva.⁶

A nemzeti ébredés korában megy végbe az addig leggyakrabban használt „ruszok”, „ruszinok” etnonimák –, melyek a keleti szlávokra általában értve is használatosak voltak – felcserélése az „ukrán” etnonimával, miköz-

ben a „ruszin” népnév sem tűnik el. A „szeparatista”, azaz önálló államban gondolkodó „ukránok” mellett mind a mai napig vannak annak az iskolának hívei, mely szerint a „ruszin” (vagy annak latinós változata, a „rutén”) etnonima a középkori keleti szláv népesség önmegnevezése, amelyből a nemzetfejlődés során kialakult a mai orosz, belarusz, ukrán – és a kárpáti ruszin etnikum is. A kárpáti ruszinok lakóterülete a mai Lengyelország déli, Szlovákia északkeleti szeglete, Ukrajna nyugati határszéle (azaz Kárpátalja) és Románia északkeleti területe.⁷

A kárpáti ruszinok különbözőségét illetően többek között Ivan Franko a galíciai származású író, költő, az ukrán irodalom emblematisztikus alakja, az ukrán nemzeti mozgalom modernizálásában is fontos szerepet játszó közéleti személyiség sem helyezkedett merev álláspontra, amikor 1896-ban keletkezett soraiban így vélekedett annak legnagyobb csoportjáról: „Semmi kifogásunk sincs az ellen, hogy a »magyar oroszok« jó magyar hazafiak legyenek. Lakhelyük, gazdasági és kulturális érdekeik révén szoros kötelékek fűzik őket Magyarországhoz, és mi jól tudjuk, hogy nincs lehetőségünk elszakítani ezeket a kötelékeket, mert azok földrajzi helyzetükből adódó, természetes szálak. Mindezekkel egyetemben azt gondoljuk, hogy vállalják tudatosan ruszinságukat, legyenek élő és tevékeny tagjai annak a nemzetnek, amelyhez származásuk, történelmi és szellemi hagyományaik kötik őket.”⁸

Az Ivan Franko köréhez tartozó Mihajlo Hruszevszkij, a korszak jeles történésze, akinek ugyancsak döntő szerepe volt az ukrán nemzeti mozgalom politikai síkra terelésében, a cári Oroszország felszámolását követő polgárháborús időszakban pedig a nemzetközi közösség által el nem ismert Ukrán Népköztársaság első elnöke lett, 1906-ban a következőket írta: „A szemünk láttára születik meg Magyar Oroszország, amely elszakítja a valamikor élő

³ Екельчик С.: История Украины. Становление современной нации. К., 2010. 33–34. о.
⁴ Уо. 51. о.
⁵ Грицак Я.: Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. К., 1996. 44. о.
⁶ Миллер А.: Украинский вопрос в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX века). СПб, 2000. 221. о.

⁷ Himka J.–P.: The Construction of Nationality in Galician Rus’: Icarian Flight in Almost All Directions. In: R. G. Suny, M. D. Kennedy (eds.) *Intellectuals and the Articulation of the Nation*. Ann Arbor, 1999. 150–153; Magocsi P. R.: Mapping Stateless Peoples: The East Slavs of the Carpathians. *Canadian Slavonic Papers*, 1997/3–4. 301–334; Марочій П. Р.: Русинська нація? In: Україна. Процеси націотворення. Упорядник А. Каппелер, К., 2011. 258–267. о.
⁸ Magyarul idézi: *Hromada*. A magyarországi Ukrán Kulturális Egyesület lapja. 2006/2 (82) március–április.

és erős kötelékeket, amelyek a szomszédos Galiciához kötötték [...]. Galícia nem engedheti meg, hogy leváljon róla Ukrajna, és idegen legyen számára, mint ahogy idegen lett Galícia Magyar Oroszország számára, amely sorsát illetően legfeljebb egy reménytelen sóhajt vált ki, semmi többet.”⁹

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása, Magyarország önállósodása, az első világháborút lezáró párizsi béketárgyalások megkerülhetetlen feladattá tették megkísérelni új válaszokat adni a nemzetiségi kérdésre. Károlyi Mihály kormánya már működésének első napjaiban megadta a felhatalmazást Jászi Oszkárnak a nemzetiségi minisztérium megalakítására. A minisztérium fő tevékenységi területe a törvényi előkészítő munka volt. 1918–1919 fordulóján, két és fél hónap leforgása alatt három olyan néptörvény készült el, melyek a magyarországi kisebbségek autonómiájával foglalkoztak. A folyamatos katonai intervenciók azonban „A Magyarországon élő ruszin (rutén) nemzet autonómiájáról” szóló 1918. évi X. néptörvény részbeni kivételével, lehetetlenné tették a gyakorlati lépéseket, és ez már az elfogadás pillanatában nyilvánvaló volt. Jászi Csécsy Imréhez Oberlinből 1938. november 20-án írt levelében így fogalmazott: „a ruszka krajnai autonómiának inkább morális, semmint gyakorlati jelentősége volt az én szememben. Látva, hogy a szlovákok és a románok már kötve voltak határon túli szerződéseikkel, legalább a leggyengébb féllel akartam megegyezést csinálni, hogy igazoljam a népköztársaság komoly és becsületes szándékát a nemzetiségi önkormányzatot illetőleg. Hogyha majd a békeszerződésre kerül a sor, megmutathassuk az Antantnak, hogy ígéreteinket komolyan vesszük, s a problémát meg tudnánk oldani a régi határok között is. Persze azt is tudtam, hogy feldarabolásunk már akkor el volt határozva.”¹⁰

A X. néptörvény „ruszin politikai nemzet”-ről beszél. „Nemzet annyit jelent, mint a kultúrában, gazdaságban, tradícióban egybeforrottak politikai megszervezése: a nép önrendelkezési joga, hogy az együvé tartozóságukat érzők szabadon szervezkedhessenek mindazokra a célokra, amelyeket szellemi, erkölcsi és gazdasági boldogulásuk szempontjából fontosaknak

tartanak” – fogalmazta meg Jászi 1918 októberében.¹¹ Hűen ehhez a megfogalmazáshoz hivatala ugyan „nemzetiségi minisztérium” volt, a hatáskörébe tartozó nemzetiségeket azonban Jászi a néptörvények által nemzetté emelt közösségeknek tekintette, s ez következetesen végigvonul a néptörvények szövegében.

Megfigyelhető ez a fordulat a miniszterelnökségi ülések jegyzőkönyvei alapján is. 1918. december 17-én a minisztertanács hozzájárult, hogy Jászi előterjessze „a rutén kérdés rendezésére vonatkozó” törvényjavaslatot.¹² December 21-én kerül sor a X. néptörvény elfogadására, és a minisztertanácsi jegyzőkönyvekben itt térnek át először a ruszin népnévre – az addig következetesen használt rutén népnév itt már zárójelben szerepel, akárcsak a néptörvény címében.¹³

A Berinkey-kormány időszakában, 1919. március 8-án a ruszka krajnai minisztérium „politikai, agitációs és propaganda-feladatkörének sikeres megoldása céljából” 500 ezer koronát kért „olykép, hogy ezen összegnek a számviteli törvény értelmében való szabályszerű elszámolásától felmentessék”. A legfőbb cél: „A mind fenyegetőbbé váló elszakadási törekvések hathatós ellensúlyozása szempontjából [...] ne zárasson el (a ruszka krajnai minisztérium) azoknak az anyagi eszközöknek a felhasználásától, amelyek a csehek és részben az ukránok részéről felmerült nagy anyagi erőfeszítések ellensúlyozására amúgy is csak részben lehetnek elégségesek.”¹⁴

Miután Magyarországon megtörtént a kommunista hatalomátvétel, az 1919. április 2-i XXVI. sz. rendelet – az ún. ideiglenes alkotmány – már foglalkozott a nemzetiségekkel. A Tanácsköztársaság által június 23-án elfogadott és június 28-án kihirdetett alkotmány az országban élő „minden nemzet”-ről beszél, különjogokat a németek és a ruszinok tekintetében állapított

¹¹ Jászi Oszkár: *A dualizmus bukása és a dunai egyesült államok*. Budapest, Maecenas, 1988. 7.

¹² A rutén kérdés rendezésére vonatkozó törvényjavaslat, a magyarországi németekkel való megegyezés. MNL OL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1918. 12. 17.

¹³ Az 1918. évi X. néptörvényjavaslat bemutatása, a Magyarországon élő rutén nemzet autonómiájáról. MNL OL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1918. 12. 21.

¹⁴ 500 ezer korona kiutalása a ruszka krajnai miniszter részére; Ruszka-Krajna autonómiájának megszervezése. MNL OL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1919. 03. 08.

⁹ Грушевський М.: Галичина і Україна. In: Націоналізм. Антологія. К., 2000. 180–187. o.

¹⁰ Jászi Oszkár *válogatott levelei*. Összeáll.: Litván György, Varga F. János. Budapest, Magvető, 1990. 420. o.

meg: „A német többségű és ruszin többségű magyarországi összefüggő kerületeket a Tanácsköztársaság alkotmánya már ezúttal is német, illetőleg ruszin nemzeti kerületeknek ismeri el” (87. §).¹⁵

Az újabb fordulat utáni időszak kormányzaiban Bleier Jakab volt a nemzeti kisebbségek minisztere, egészen a kisebbségi minisztérium felszámolásáig.¹⁶ A szóhasználatban visszatért a „rutén” etnonima, és a továbbiakban nem használták a „ruszin”-t. A nemzeti kisebbségek egyenjogúsításáról szóló 4044/1919. ME. sz. rendelettel kapcsolatos érvelésében Bleier kifejtette, hogy „az 1868. évi nemzetiségi törvényt bizonyos tekintetben realisabbá tette”, nem tudja elfogadni, „nem akceptálja”, hogy „a Jászi-féle törvény »nemzeteknek« nevezte a kisebbségeket”.

A Trianon utáni időszakban néhány hónapig még közvetlen téma a minisztertanács üléseken a rutén kérdés. A Simonyi–Semadam-kormány időszakában, az 1920. június 12-i minisztertanács ülésén Teleki Pál külügyminiszter már ugyanúgy a gazdasági érvekre hivatkozott, mint tette azt később, 1938 őszén: „... az úgynevezett rutén felföld gabonatermése az ott élő lakosság szükségletének fedezésére köztudomásszerűen nem elegendő. Ennek a helyzetnek a következménye, hogy teljesen megbízható jelentések szerint a rutén lakosság különösen az úgynevezett Verhovinakon lakó nép igen súlyos élelmezési nehézségekkel küzd [...] A magyar alföldhöz vezető gazdasági utakra, valamint a rutén nép élelmezési-szükségleteinek innen való kielégítésének lehetőségére akkor irányulna rá legvilágosabban a figyelem, ha a magyar kormány a békefeltételekben megszabott magyar–rutén határ mentén élelmi, illetőleg gabonaraktárakat állítana fel [...]. Amennyiben a cseh kormány megakadályozná a lakosságot abban, hogy a raktárakból élelmezercikket vásároljon, a nép hangulata kétségtelenül a legnagyobb szenvedéllyel fordulna a fennálló helyzet ellen, mivel ugyancsak az akció célja volna biztosítva.” Az indoklás szerint: „Kétségtelen, hogy az

akció megerősítené a rutén népet a magyarsághoz való történelmi hűségben, hatékonyan ellensúlyozná a cseh részről megindított agitációt és hatását éreztetné abban az állásfoglalásban, amelyre a rutén népnek részére biztosított autonómia keretében alkalma van.”¹⁷

Figyelemre méltó, hogy a trianoni békeszerződés ratifikálásának megtárgyalása is a „rutén” kérdéssel kapcsolódott össze. A minisztertanács 1920. november 13-i ülésén három kérdést vitattak meg Teleki Pál kormányfő elnöklésével: a trianoni békeszerződés ratifikálása, ilyen körülmények között – a kormány lemondásának kérdése (az utóbbit a Horthy Miklós kormányzó nem fogadta el) és Ruszka Krajna ügye.¹⁸ Ruszka Krajna ügyét a következő év tavaszáig napirenden tartották, amikor az 1921. április 22-i minisztertanácsban Bánffy Miklós külügyminiszter, aki ekkor „a nemzeti kisebbségek minisztériumának ideiglenes vezetésével” volt megbízva, előadta, hogy „a trianoni békeszerződés értelmében ez idő szerint a tót és rutén ajkú lakosság megszűnt a magyar szent koronához tartozni”, amiért is a megszűnő kisebbségi minisztérium tót (azaz szlovák) és rutén főosztályainak „eddig munkakörét ezután a külügyminisztérium politikai osztályai lesznek hivatva ellátni”.¹⁹ A két volt kisebbség kérdése külpolitikai kérdéssé vált a kormányzati struktúrában is.

A wilsoni elvek alapján kialakított versailles-i békerendszer az első világháború utáni időszakban a széteső birodalmak helyébe nemzetállamokat hivatott létrehozni. Azonban a kialakuló új határok legalább annyi új problémát teremtettek, mint amennyit megoldottak. A soknemzetiségű birodalmak helyén létrejött kisállamokban is jelentős számban éltek kisebbségek, olyanok is, amelyek a korábban ugyanazon a területen még domináns pozíciót foglaltak el. 1919. május 8-án Párizsban megszületett a döntés arról, hogy Kárpátalját Csehszlovákia kapja meg, amit az 1919. szeptember

¹⁵ Az Országos Menekültügyi Hivatal megbízása a magyar–rutén határ menti élelmezési akció lebonyolítására. MNL OL, K 27, Minisztertanács jegyzőkönyvek, 1920. 06. 12.

¹⁶ A nyugat-magyarországi helyzet kérdésében állásfoglalás; A Ruszka-Krajnai állapotok ismertetése; A miniszterelnök vádindítványa saját maga ellen és a kormány lemondásának kérdése. MNL OL, K 27, Minisztertanács jegyzőkönyvek, 1920. 11. 13.

¹⁹ A Nemzeti Kisebbségek Minisztériuma tót és rutén főosztályának megszüntetése. MNL OL, K 27, Minisztertanács jegyzőkönyvek, 1921. 04. 22.

¹⁵ Balogh Sándor (szerk.): *A magyar állam és a nemzetiségek A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848–1993*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2002. 230–231. o.

¹⁶ Fata Márta: Bleier Jakab nemzetiségi koncepciója és politikája (1917–1933). *Regio*, 1994/1. 175–190. o.; Marchut Réka–Pritz Pál: Kisebbségpolitikák – nemzetközi erőterében Bleier Jakab/Jakob Bleier példáján. *Regio*, 2017/1. 5–40. o.

10-i saint-germaini szerződésbe foglaltak bele. A saint-germaini szerződés 10–13. cikkelyeiben Csehszlovákia kötelezte magát, hogy „a Kárpátoktól délre lakó rutének területét a Szövetséges és Társult Főhatalmak által megállapított határok között a Csehszlovák Államon belül olyan autonóm egység alakjában fogja megszervezni, amely a Csehszlovák Állam egységével összeegyeztethető legszélesebb körű önkormányzattal lesz felruházva”. Kárpátaljának Csehszlovákiához csatolását a Magyarországgal 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés 48. §-a erősítette meg. Csehszlovákián belül Podkarpatská Rusnak (Kárpátaljai Oroszországnak) nevezett terület pedig nem foglalta magába az összes csehszlovákiai ruszin többségű régiót. A saint-germaini szerződés értelmében Eperjes és környéke Szlovákiához került, a trianoni békeszerződés pedig Máramarost megosztotta Csehszlovákia és Románia között, a Tisza folyó vonalán.

A két világháború közötti csehszlovák időszak a demokratikus berendezkedés jegyében Kárpátalján az addigi ruszin (rutén) nemzettudattal párhuzamosan a csehszlovák állam – a korábbinál lényegesen nagyobb – teret engedett az egyéb kulturális és politikai irányzatoknak. Így a ruszinofilok mellett az ukrán irányvonal is megerősödött, olyannyira, hogy az ún. második Cseh-Szlovák Köztársaság időszakában az ukrán politikai erők kezébe ment át a hatalom. A cseh író, Ivan Olbracht, aki a régiót „ezüst földnek”, illetve „névtelen földnek” nevezte, 1931-ben így fogalmazott: „Kárpátalján harc folyik. Célja – a ruszin népet nemzetté tömöríteni, és nevet adni neki. [...] Aki a turistáknál csak kicsit is alaposabban vizsgálódva végigjárta Kárpátalját, az nem kételkedhet az ukrán győzelemben [...]. Miért kell az ukrán nyelvnek győznie? Néhány nagyon komoly okból. Először is azért, mert a nép nagyon rosszul érti vagy egyáltalán nem érti az orosz, viszont az ukrán közel áll az itteni nyelvjárásokhoz. Továbbá azért, mert az ukrán mozgalom vezetői harciasak, találékonyak, és minthogy részben Lengyelországból menekültek ide, [...] politikai képzettségre tettek szert.” S mert ezt az irányzatot támogatja az ifjúság meg a nagyobb politikai pártok.²⁰

²⁰ Olbracht, Ivan: A névtelen föld. In: uő: *Kárpátaljai trilógia*. Budapest: Európa, 1987. 406–407. o.

A csehszlovák állam jelentős állami beruházásokat eszközölt Kárpátalján, hogy az elmaradott tartományt az ország többi részéhez közelítse, amivel a galíciai vagy a bukovinai viszonyoknál előnyösebb viszonyokat teremtetett. Az 1930-as évekbe megerősödtek az ukrán politikai erők, ami megmutatkozott a választási eredményeken. A görögkatolikus papok egy része is az ukrán irányzat mellé állt, másik részük pedig Magyarországhoz való „csatlakozási mozgalmat” szervezett.²¹

1938. november 22-én Prágában elfogadták, november 25-én pedig életbe lépett a 328. sz. alkotmánytörvény „Kárpátaljai Oroszország” (Podkarpatská Rus) autonómiájáról. A mindössze négy paragrafusból álló alkotmánytörvény a szlovák autonómiáról szóló törvény mintájára készült. A legfontosabb tételeket az 1. § 12. cikkelye tartalmazza. Eszerint a „dél-kárpáti ruszinok autonóm területén” az első parlamentbe a választásokat a jelen törvény kihirdetésétől számított öt hónapon belül meg kell tartani. A várost, ahová a köztársasági elnök a parlamentet összehívja, a kárpátaljai kormány jelöli ki. A parlament dönt a terület nevééről, a közigazgatás nyelvéről. Kárpátalja jogállását a csehszlovák nemzetgyűlésben csak olyan minősített többség változtathatja meg, amelynek részét alkotja a Kárpátalján megválasztott képviselők minősített többsége.

Németország Kárpátalja kérdését folyamatosan lebegtetette. 1938 októberében támogatólag viszonyult a kárpátaljai autonóm kormány felállításához, ugyanakkor az ukrán politikai erők hatalomra kerülését szorgalmazta, miközben az ukránok voltak az egyetlen politikai erő, amelyik teljesen elutasította a magyar főhatóságot. Németország kétszer is megakadályozta, hogy Magyarország katonai akciót indítson Kárpátalja elfoglalására, ehhez a hozzájárulását 1939 márciusában adta.

Kárpátalja elfoglalása után a magyar hatóságok célba vették a kommunisztágyanús személyeket, az ukrán nacionalisták tekintetében azonban számolni kellett a német birodalom pártfogásával. A vezető politikai személyiségeket, akik nem menekültek el, bántatlanul hagyták, az egyszerű

²¹ Tilkovszky Loránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon 1938–1941*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967. 151. o.

szicsgárdistákat azonban kíméletlenül üldözték.²² 1939 nyarán német követelésre engedték ki a varjúlaposi táborokból a fogvatartottakat, illetve a németek megtiltották, hogy a galíciai származású foglyokat átadják a lengyeleknek. Többségük Németországba távozott. 1939. június 27-étől lépett életbe Kárpátalján a polgári igazságszolgáltatás, Horthy kormányzó amnesztiarendelével együtt: „kegyelemben részesítem állampolgárságra és nemzetiségre tekintet nélkül mindazokat, akiket a kárpátaljai területek állami hovatartozásának kérdésével, illetve az előállott politikai feszültséggel kapcsolatban a jelen elhatározásom kibocsátásig elkövetett bűncselekmények miatt a polgári vagy katonai büntetőbíróság jogerősen elítélt s akik ellen polgári vagy katonai büntetőbíróság előtt ily cselekmény miatt kell bűnvádi eljárást indítani vagy folytatni”.

A Népszava 1939. március 16-i száma kiemelte, hogy Ruszinszkrét nemcsak politikai szükségszerűség, de a közös társadalmi múlt, népének akarata és gazdasági okok kötik egybe Magyarországgal. A helybeli lakosság megnevezésére az időszakban állandósult a „magyar-orosz” (ritkábban ugyanez egybeírva) kifejezés a nyelv és a nemzetiség megjelölésére. Figyelemre méltó, ahogy a kárpátaljai autonómia (vajdaság) tervéről szóló miniszterelnökségi vitákban a népnévvel kapcsolatban érveltek a résztvevők, egyértelművé téve a politikai megfontolások primátusát, annak ellenére, hogy maga Teleki Pál miniszterelnök ezzel nem értett egyet. A miniszterelnök egy 1939. augusztus 2-án kelt levelében így fogalmazott: „Szem előtt kell tartani általában, hogy Kárpátalján a magyar-orosz nyelv nem nemzetiségi nyelv, hanem második államnyelv. A nyelvkérdést gyakorlati kérdésnek kell tekinteni, és semmi körülmények között sem szabad belőle politikumot csinálni.”²³

Egyed István, Teleki Pálnak a kárpátaljai vajdaság ügyeinek kézben tartásával megbízott jogásza így foglalta össze a kérdéssel kapcsolatban összehívott miniszterelnökségi üléseken a népnévvel kapcsolatban elhangzott véleményeket: „A világháború előtt és alatt általában a rutén elnevezés volt a hivatalos. A(z) 1918. évi Ruszka Krajna) néptörvény »ruszin (rutén)«

megjelölést használ. A cseh–szlovák uralom alatt jött szokásba az orosz, kisorosz szóhasználat, de újabban az ukrán elnevezést is be akarják csempészni [...]. A nép elnevezés szempontjából a nemzetközi helyzetnek is jelentősége lehet. Amiképpen már csak Lengyelországra való tekintettel is, vagy egy esetleg létesülő Ukrajna miatt nem lenne kívánatos az ukrán szó használata –, véleményem szerint éppúgy megfontolandó az orosz szónak valamilyen változatban való alkalmazása is. Nekünk azt kell kidomborítani, hogy ez a nép egy teljesen külön nyelvet beszélő, más népektől független nép, s ebből a szempontból a háború előtti rutén elnevezésnek sok előnye van; rutének ti. más országokban nincsenek. A magyar-orosz elnevezés viszont a magyar néppel való testvériséget juttatja kifejezésre.” Egyed hozzátette azt is: „Ez a kérdés is tulajdonképpen el van döntve. Az 1939./VI. tc. ugyan csak Kárpátalja lakosairól beszél, de a 6.200/1939. M. E. rendelet már a magyar-orosz elnevezést használja.”²⁴

A „magyar-orosz” kifejezés – hivatalos mivolta ellenére – nem volt egyértelműen elfogadott az országos politikusok körében sem. Kaminszky József, a Felsőház örökös tagja Kárpátaljáról 1939. december 14-én a Felsőházban tartott beszédében is szükségesnek tartotta, hogy magyarázólag használja a fogalmat: „a magyar-orosz nép, vagy ahogy nevezni szokták, a ruszin nép.”²⁵

A ruszinokkal kapcsolatban Bródy András, az első podkarpatszka ruszin kormány miniszterelnöke, a magyar parlamentbe behívott képviselő, a ruszin parlamenti klub elnöke szerint „bizalmi krízis” is kialakult a ruszinokkal kapcsolatban. Ennek lényegét a magyar országgyűlés Képviselőházában 1939. december 7-én tartott beszédében így foglalta össze: „[...] tudnunk kell azt, hogy az elmúlt húsz esztendő alatt népünk sokat fejlődött. Az az 1918-ból ismert rutén nép, ha nem is százszázalékig, de hetven százalékig öntudatosult, és ma, húsz év múltán három csoportra oszlik. Az első csoportba tartoznak az 50–70 évesek, akik magyar iskolában, magyar szellemben nevelkedtek, elmagyarosodtak, jó magyarok lettek, és amikor jött a változás, akkor nem tudtak belehelyezkedni az új helyzetbe,

²⁴ Egyed-iratok. MTA Kézirattár. Ms 10734/23.

²⁵ Az országgyűlés Felsőházának 15. ülése 1939. december 14-én. *Felsőházi napló*, 1939. I. kötet. 158. o.

²² Uo. 163. o.

²³ Egyed-iratok. MTA Kézirattár. Ms 10.734/15.

hanem visszavonultak, és önmagukban éltek magyarságukat és várták a magyar felszabadulást, a terület visszacsatolását. (A második csoportba tartoznak a 35–50 évesek, akik ugyancsak magyar iskolában, magyar szellemenben nevelkedtek, és amikor jött a változás, akkor fiatal koruknál fogva nem tudtak belenyugodni az új helyzetbe [...] harcot indítottak a cseh rezsim ellen. [...] Most a változás után magyar szempontból ők is becsületek, abszolút megbízhatók, de az az előnyük megvan, hogy nem szakadtak el a néptől, mint az előbbi idősebb generáció [...].) A harmadik generáció, az ifjak generációja, az úgynevezett 20–35 évesek. Ezek idegen szellemenben nőttek fel, idegen szellemenben nevelkedtek, ezeknek Magyarország idegen, a magyarság idegen, a magyar eszme ezek részére terra incognita. [...] Ma ebben a bizalmi krízisben a kormány álláspontja az, hogy a magyar államépítés, a magyar állameszme szempontjából a legmegbízhatóbb elemekre, ezekre az öregekre kell építeni.”²⁶

1939 nyár elejétől a régió – a ruszin Kárpátalja – megnevezése Kárpátalja vagy „kárpátaljai terület”, ritkábban Ruszinszko, Ruténföld, mint ahogy a (magyar) Felvidék és a „felvidéki területek” is használatban marad, függetlenül attól, hogy egyébként a hozzá tartozó területeket betagolták eredeti (Trianon előtti) vármegyéikhez. 1939. július 23-i számában Az Őslakó még azt is megkockáztatta: „A volt Kárpátalja hazatért, ismét a mienk, még névleges, írott malasztnak maradt különállása is megszűnt, így nincs többé szükség a Kárpátalja névre sem [...]. Szűkebb hazánk területi megkülönböztetésére [...] legfeljebb is csak azt a jelölést használjuk: Északkelet-Magyarország.” Mindezzel együtt retorikai értelemben megmaradnak a trianoni ország virtuális határai is, egészen 1944 végéig találkozunk az „anyaország” kifejezéssel a visszacsatolt területek vonatkozásában.

A ruszin kérdés politikai vetületét Kozma Miklós, Kárpátalja kormányzója így foglalta össze: „Magyarországnak nem érdeke semmiféle divergáló politika, tehát a kárpátaljai rutén népet, mely történelmi, földrajzi és vallási

okokból különálló kisebb népcsoport, nem akarja sem nagyorosz, sem ukrán irányban fejleszteni, mert mindkét irány politikailag egyaránt a határon túlra tendál.” „Mihelyt ukrán vagy nagyorosz, eltűnik egy nagy tengerben és népi léte megszűnik. E népi érdeke teljesen fedi a magyar politikai érdeket, mert ez a pont a rutén népet a Kárpátok koszorúján belül Magyarországhoz csatolva tartja anélkül, hogy egyéniségéből, vallásából, nyugati orientációjából kivetköztetné.” A magyar állami érdekekkel ellentétes volna egy független Ukrajna megalakulása, mert egy független ukrán nemzet „30 millión felüli tömegével befolyást gyakorol a szomszédos Kárpátaljára és azonnal vonzó hatást kezd kifejteni”. „A magyar kormány a Szent István-i állameszme, a rutén nép és a görögkatolikus vallás érdekében egyaránt azt a politikát igyekszik csinálni, hogy a rutén nép eredeti önállóságában és vallásában megmaradjon, és ami pravoszlávia itt kialakult, azt visszatérítse a görögkatolikus egyház kebelébe. Ennek a gondolatnak és keresztülvitelének legnagyobb ellensége az ukrán politika.”²⁷

A keleti szláv községtudatnak a politikai megnyilvánulására Magyarországon a Jászi-féle néptörvények időszakában volt utoljára lehetőség. A két világháború közötti időszak, illetve a revízió a Szent István-i állameszméhez való hűséget, a kárpátaljai ruszinság gens fidelissima voltát erősítette. A régió szovjet fennhatóság alá kerülésével a magyar szakirodalom továbbra is foglalkozik ugyan a ruszinokkal, azonban a mégoly kiváló szakmunkák is csak a „ruszin”, vagy „kárpátukrán” etnikum zárt fogalmával operálnak, és már nem követik a kérdés körüli szélesebb diskurzust. A rendszerváltás utáni időszakban pedig nem merül fel az igénye annak, hogy a ruszin, rutén, ukrán stb. etnikai és politikai vetületeinek újraértelmezésére, aminek következtében a „ruszinok”, „rutének” megkérdőjelezhetetlenül a gens fidelissima népe. Kárpátalján 1946–47-ben a rendőrség (milícia) által a felnőtt lakosságnak kiadott ideiglenes személyazonosító igazolványokba önbevallás alapján beírták a ruszin nemzetiséget, azonban amikor azokat 1948-ban lecserélték a hivatalos szovjet személyire, a

²⁶ Az országgyűlés Képviselőházának 64. ülése 1939. december 7-én. *Képviselőházi Napló*, 1939. III. kötet. 775. o.

²⁷ Kozma Miklós Az ukrán kérdés Kárpátalján. In: *A visszacsatolt Kárpátalja. Napló*. Közread. Brenzovics László. Ungvár, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 2010. 248–254. o.

nemzetiségi rubrikába az „ukrán” került be, a ruszin népnév használatát pedig betiltották.²⁸

Európában Magyarországon kívül elismerik a ruszinokat nemzeti kisebbségként Lengyelországban, Szlovákiában, Csehországban, Szerbiában, Horvátországban, Dániában, a világban összesen huszonhárom országban.²⁹ Keleti-szláv népességről lévén szó, alapvető kérdés az ukrán állam viszonya a ruszinokhoz. Önmagában a ruszin kérdésnek önálló népcsoportként való felvetése hivatalos részről a szeparatizmus állandó vádját váltja ki, illetve bármiféle ezzel összefüggő politikai törekvést Oroszország befolyásával hoznak összefüggésbe.³⁰

A ruszin identitás újjászületése a soknemzetiségű Kárpátalja nemzetiségi reneszánszának sajátos színtertje volt. 1990 februárjában Ungváron megalakult a Kárpátaljai Ruszinok Szövetsége, amely szeptember 29-én nyilatkozatot fogadott el Kárpátalja megye köztársasági státuszának helyreállításáról (utalással az 1919. évi saint-germain-i szerződésre). A nyilatkozat kétségbe vonta Kárpátalja Szovjetunióhoz csatolásának jogszerűségét, és követelte az 1938. október 8-i közjogi állapot visszaállítását, amikor a Csehszlovák Köztársaság keretein belül megalakult az első autonóm kárpátaljai ruszin kormány.³¹

A Kárpátaljai Ruszinok Szövetsége folytatta a vitákat, kitartva álláspontja mellett. Kezdeményezésére 1993. május 15-én Munkácson kikiáltották Podkarpatszka Rusz ideiglenes kormányát, amelynek szlovákiai és magyarországi tagjai is voltak. 2008. október 25-én a Ruszinok II. Európai Kongresszusa Munkácson elfogadta „A ruszin államiság visszaállításának kikiáltásáról” szóló memorandumot. 2009. április 25-én a csehországi Par-

dubiceban a kárpátaljai ruszinok első világkongresszusa határozatot hozott, miszerint 2009. december 1-jével megalapítja a Podkarpatszka Rusz Köztársaságot, Munkács vagy Ungvár fővárossal. Ezt a határozatot és az Alkotmány elfogadását kellett volna jóváhagynia az európai kongresszusnak 2009. május 1-jén Ungváron, azonban ez nem történt meg.³²

A hivatalos elutasítás ellenére a ruszinokat mint az ukránok etnográfiai csoportját számba vették az eddigi egyetlen ukrainai népszámlálás alkalmával 2001-ben,³³ és nyelvük szerepel a mai is érvényben levő 2012-es nyelvtörvényben az Ukrajnában regionális vagy kisebbségi nyelvnek minősülő tizenhét nyelv között.³⁴ A Kárpátaljai Megyei Tanács 2002-ben, 2006-ban is napirendjére tűzte a ruszin-kérdést, majd 2007. március 7-ével határozatban ismerte el a ruszin etnikumot a régió területén,³⁵ 2009 végén pedig Alekszandr Duchnovics *Kárpátaljai ruszinok* című versét, melyet Fenczik István zenésített meg, s amely már az 1940-es évek első felében is himnusz-ként volt használatos, Kárpátalja himnuszává nyilvánította.³⁶

Összefoglalásként Bíró Gáspárra hivatkoznék, aki úgy vélekedett, hogy a modern nemzetállamokban a politikai közösség nemzeti vagy etnikai identitásra épülő intézményrendszere magában hordozza a kisebbségek és a többség közötti feszültségeket. A politikai ellenőrzés vagy politikai hatalom etnikai vagy nemzeti identitás alapján való bármilyen megosztásának felve-

³² Електоральні процеси України в регіональному вимірі: Буковина і Закарпаття. Ужгород, Поліграфцентр «Ліра», 2014. 91. о.

³³ Чисельність осіб окремих етнографічних груп українського етносу та їх рідна мова. Державний комітет статистики України, 2001. http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/nationality_population/nationality_popul2/select_5/?bottom=cens_db&box=5.5W&k_t=00&p=0&rz=1_1&rz_b=2_1%20&n_page=1 (2017. 12. 01)

³⁴ Csernicskó István – Ferenc Viktória: Transitions in the language policy of Ukraine (1989–2014). In: *Sociolinguistic Transition in Former Eastern Bloc Countries: Two Decades after the Regime Change*. Frankfurt am Main, Peter Lang Internationaler Verlag der Wissenschaften, 2016. 349–377. о.

³⁵ Петрів Н.: Закарпатська обласна Рада узаконює русинів. RadioSvoboda. Ua, 2007.03.13. <https://www.radiosvoboda.org/a/960821.html> (2017. 12. 01); Електоральні процеси... і. м. 91. о.

³⁶ Fedinec Csilla: Hol a hazám? Ki a népem? (A kárpátaljai ember himnuszai.) *Hitel*, 2011/9. 98–101. о.

²⁸ Кузьо В. – Поп Д.: Визнання русинів – тест на європейськість. Голос Карпат, 2015. 08. 10. https://goloskarpat.info/analytics/55c85a48e91f4/?utm_content=031 (2017. 12. 01)

²⁹ A kutatásokról összefoglalóan: Taras Kuzio: The rusyn question in Ukraine: shorting out fact from fiction. *Canadian Review of Studies in Nationalism*, XXXII (2005). 1–15. о.

³⁰ Майборода О.: Етнічність у міжнародній системі. К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2017. 382. о.

³¹ Мишанич О.: То хто ж вони? До ідейних витоків новітнього «карпаторусинства». Літературна Україна, 1991. 01. 07.; 7. о.

tése a kisebbség–többség viszonyában nagyon gyakran vezet félelemhez és bizalmatlansághoz, ami számos közép- és kelet-európai állam társadalmát jellemezte az elmúlt negyedszázadban. A kisebbségek kérdéséből általában akkor lesz ügy, amikor az államban számszerűen kisebb csoportok politikailag érzékeny jogokat követelnek.³⁷

Önrendelkezésre Hobsbawm szerint valamely nép az etnikai-nyelvi kritérium alapján tarthat igényt. Noha alapvetően a nyelv fejezi ki az etnikai identitást, az a fajta egységes, írott nyelv, amely alkalmas az etnikai hovatartozás kifejezésére, 19. századi vagy még későbbi történeti képződmény, és az etnikai különbségtevés ennek az egységes nyelvnek a megléte nélkül is megvalósulhat. A mai kor gyakorlatilag összemossa a nacionalizmust és az etnikai identitást. A nacionalizmus területileg elkülönült állam követelésével párosuló politikai program, az etnikai identitás azonban nem politikai program, bár annak a részévé is válhat.³⁸

Csernicskó István

Nyelv és/vagy nyelvjárás: nyelvészeti kérdés ez?

Gondolatok az északi szláv
dialektuskontinuum
kárpataljai szakasza kapcsán

Az Ausbau-nyelvek és a dialektuskontinuum

Nyelv és nyelvjárás elkülönítése nem könnyű feladat (Bárczi 1956: 393, Crystal 1998: 362–364). Az ugyanis, amit laikusként homogénnek érzékelünk és nyelvnek nevezünk, valójában egymással szoros kapcsolatban lévő, ugyanakkor folyton változó és változatos egységek bonyolult összessége. Voltaképpen azt mondhatjuk: „A NYELV” nem létezik, csak nyelvváltozatok vannak, amelyek maguk is változatosak és változnak, és amelyek összességét valamilyen absztrakció és kategorizáció alapján nyelvnek fogunk fel.¹

A kölcsönös érthetőség és a kulturális hagyományok együtt sem igazítanak el abban a kérdésben, hogy mi nyelv és mi nyelvjárás (Trudgill 2010: 129): vannak ugyanis olyan, tradicionálisan egymástól különböző nyelvnek tekintett nyelvi egységek, amelyek beszélői akkor is értik egymást, ha

¹ A *nyelvváltozat* és a *dialektus* kifejezést (a nyelvészeti szakirodalomnak megfelelően) szinonimként használom. A sztenderd magyar nyelvváltozat is egyfajta dialektus, amit az különböztet meg a tradicionális, területhez köthető nyelvjárásoktól (amelyek szintén nyelvváltozatok, azaz dialektusok), hogy a sztenderd normái kodifikáltak.

³⁷ Bíró G.: Minorities in International Relations. In: Segbers K. and Imbusch K. (eds.) *Teaching International Relations without Borders*. Hamburg, LIT, 2000. 297–332. o.

³⁸ Eric J. Hobsbawm: Etnikai identitás és nacionalizmus. *Világosság*, 1993/4. 19–28. o.